

POVEDÁK ISTVÁN

Népi kultúra vagy populáris kultúra?

BIRKÓZÁS A FOGALMAKKAL

A néprajz a múlttal foglalkozó tudomány, ennek következtében a történettudományok közé sorolandó. Sokáig tartotta magát ez a nézet, és sajnos ma is rengetegen így gondolkodnak. Azok, akik ezt az álláspontot képviselik, úgy vélekednek, hogy egy néprajzkutató feladata a már-már elfeledett, használaton kívülre vagy háttérbe szorult kultúrjavak feltárása, megőrzése, dokumentálása, múzeumokban való archiválása. A néprajzost eszerint munkája a falvakhoz, tanyákhoz, a hagyományt jobban őrző közösségekhez köti. Ha ez így van, akkor egy néprajzkutatónak a modern városokban vajmi kevés a keresnivalója – ha csak nem valamely archaikus elem továbbélését kutatja – mert ez már a jelen, és nem hozható egyértelműen kapcsolatba a hagyományos társadalmakkal, azok tudásával, summa summarum valamely más tudomány felségterületéről van szó. Ha ez így van, akkor a néprajztudomány eleve egy „halálra ítélt” tudomány, hiszen egyszer csak elfogynak azok az adatközlők, akik még őrzik a régi idők emlékeit, egyszer felgyűjtenek minden – valahavolt és még emlékekben megőrzött – szokást, népdalt, táncot, viseletet, bútort; megírják minden település, népcsoport monográfiáját. Ha ez így van, egyszer tele lesznek a könyvtárak néprajzi témájú polcai és a néprajzi múzeumok raktárai, nekünk pedig nem lesz más dolgunk, mint megőrizni, kiállítani az elmúlt idők nyomait. Szerencsére nem így van, és a jelenkutatás, napjaink társadalmának, a különböző társadalmi csoportok szerveződése, szokásai, kultúrája éppúgy a néprajztudomány (többé-kevésbé elfogadott) kutatási területe, mint a fentebb említett egyéb témák, hiszen az emberi kultúra, legyen az akár falusi vagy városi, folyamatosan változik. Ennek következtében a mi recens kultúránk is – szemünk láttára, számunkra többé-kevésbé észrevehetően – átalakul, új formát, kereteket és szerveződést nyer. Ezeknek a ma még változó vagy akár csak kialakulófélben lévő jelenségeknek egy része észrevétlenül, nagyobb feltűnés nélkül múlik el, míg más része hosszabb-rövidebb ideig fennmarad és befolyásolja életünk: szokássá, majd hagyománnyá válik. Dokumentálnunk kell tehát mindennapjainkat, hiszen az utánunk jövő generációk számára ez már a „múlt”, az a múlt, amelyben az ő jelenük gyökerezik. A népi kultúrára nem egy olyan jelenségként kell tekintenünk, mely hermetikusan elzárt más koroktól, és csak a jelennek köszönheti létezését, a népi kultúrát történelmi dimenzióban, folyamatként kell vizsgálnunk. „...a mai népi kultúra jelenségei részben nagyon mélyen fekvő szellemtörténeti gyökerekkel, részben nagyon szembeötlő történelmi párhuzamokkal rendelkeznek. És olykor nehéz a tulajdonképpeni újat – amely gyakran csak a hangsúlyok kis változásában áll – egyáltalán felfedezni ... A vizsgálatba az archetipusok korhoz kötött – Carl Gustav Jung kifejezésével „kultúrtipikus” – megformálásait és álcázásait is be kell vonni, és nem szabad eltekinteni a szellemtörténet hosszú és mozgásban lévő fo-

lyama által a jelen partjára hordott kavicsról sem, csak azért, mert az nem *kizárólag* e jelenhez tartozik.” (BAUSINGER 1995. 14.)

Láthatjuk tehát, hogy bőségesen van teendő a néprajztudomány számára napjainkban is. A „hagyományos” terep (falu, tanya, paraszti közösség) mellett új vizsgálati és vizsgálható helyszín emelkedett fel (modern város, napjaink közkultúrája). Ezzel kapcsolatban azonban felmerülhet a kérdés: hogyan definiáljuk ezt a kultúrát és az ezt befogadó, hordozó közösséget? Beletartozik-e ez utóbbi a hosszú időn keresztül használt „nép” fogalmába? Egyáltalán „nép-e még a nép”, és ha nem, mert megváltozott a fogalom tartalma, akkor „nép”-rajz-e még a néprajz? Ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre választ kapjunk, meg kell határoznunk, mit értünk a „nép” által létrehozott kultúra fogalma alatt? Gondot jelent azonban, hogy a napjaink kultúrájával foglalkozó kutatók a jelenségeket és az általuk vizsgált közösséget számos terminussal és jelzővel illetik. Legáltalánosabban a *népi kultúra* és vele szembeállítva az *elit- vagy magas kultúra*, valamint a *populáris kultúra, tömegkultúra (mass culture)* kifejezéseket használják. Dolgozatomban kísérletet teszek arra, hogy az olvasónak utat mutassak a fogalomrengetegben.

Először is meg kell határoznunk magát a nép fogalmát. Mi, illetve ki a nép ma, a harmadik évezred elején? Nincs könnyű dolgunk a definícióalkotással, ugyanis a különböző történelmi korokban a nép fogalmához különböző jelentések kapcsolódtak, ennek következtében a nép ma sokkal inkább metafora, mintsem egy valós embercsoport megjelölése. (KLANICZAY G. 2003: 18) Többen is megállapították, hogy a felvilágosodás előtt az egyszerű nép, az egyszerű emberek és az uralkodó rétegek kultúrája nem vált el élesen egymástól (BURKE, VISCHER). A felvilágosodás előtt „a nép az egész nemzetet jelentette. Nem létezett semmiféle különbség a költészet megítélésében; ugyanaz a dal ragadta el a parasztokat, iparosokat, nemeseket, papokat, hercegeket”. (Friedrich Theodor Vischer nézetét idézi BAUSINGER 1995: 125) A két társadalmi réteg kultúrája tehát az ezt követő korokban különült el élesen egymástól. Kialakult a „magas kultúra” vagy „elitkultúra” és vele szemben a „népi kultúra”. A kettő különbözőt egymástól, ám jól tudjuk, hogy folyamatos kölcsönhatásban is álltak, a kulturális javak átvétele, átszüremlése rendszeresnek mondható.

A népi kultúra a szóbeliségen és a közösségen alapul. Szóbeliségben él, a közösség életi, szóbeli úton hagyományozódik a közösségi tradícióátadás keretei között, emiatt változatokban, variánsokban létezik. A „preventív közösségi cenzúrának” köszönhetően nem minden alkotás marad fenn és válik hagyománnyá, hanem csak azok, amelyeket a közösség előzetesen jónak lát és elfogad. Az alkotónak tehát minden esetben figyelembe kell vennie a nép, a befogadó közösség ízlésvilágát. Nagyrészt e folyamatok következménye, hogy a népi kultúra nem az individuumot állítja a középpontba. Alkotók vannak, léteznek – tehát nem a közösség alkot, mint hosszú ideig tartották a néprajzkutatók –, ám nem az ő szerepük a lényeg, hanem a kész „mű”, amit továbbörökítenek, hagyományoznak generációról generációra. Ez a népi kultúra fogalom azonban nem csupán a parasztság által hordozott kultúrára érthető és jellemző. A hazai szakirodalomban először talán Bálint Sándor fogalmazta meg, hogy a népi vallásosság kutatása nem rekedhet meg a falusi keretek kö-

zött. „Régebben a nemesség, továbbá a városoknak a mainál hasonlíthatatlanul homogénabb emberközössége is éppen olyan sajátos stílust, vallási hagyományt tudott kiképezni, mint a parasztság... A közösségi életnek és szellemnek hosszú évszázadokon keresztül legfőbb mértéke s forrása a vallás volt, vagyis az a magatartás, amely az embersors kérdéseit és feladatait végső fokon megszabta vagy legalábbis irányította.” (BÁLINT S. 1987. 9.) Ha tehát vallási téren kialakult ez a fajta stílusbeli elkülönülés, akkor gyakorlatilag a kultúra szinte minden területén megtalálhatjuk, és néprajzkutatóként be is kell mutatnunk őket.

Az elitkultúra ezzel szemben az írásbeliségen alapul, egyetlen változata van, nem variálódik, létrehozott javai változatlan formában maradnak fenn. Az elitkultúra alkotásairól szinte minden esetben tudjuk, hogy ki hozta létre és mikor. Ezek az alkotások igazodhatnak egy-egy kulturális, művészeti stílushoz, áramlathoz, ám nem a betagozódás az elsődleges szempont, hanem az alkotó egyéniség érvényesülése, virtuozitása, kifejezőkészsége.

Mint fentebb említettem, az elit- és a népi kultúra nem egymástól hermetikusan elzárt, két külön kultúra, hanem két, egymással állandó kapcsolatban és egymásra folyamatosan hatást gyakorló, élő organizmus. Ez azt jelenti, hogy a népi kultúra is átvesz bizonyos elemeket a magas kultúrától (folklorizáció), hasonlóan az elitkultúra is kölcsönöz a népi kultúrától (folklorizmus). Nem állja meg a helyét tehát Hans Naumann *gesunkenes Kulturgut* (lesüllyedt kultúrjavak) elmélete, mely szerint a népi kultúra legtöbb eleme az elit kultúrából szívárog le, egyszerűsödik, romlik, azaz a nép nem hoz létre önálló kulturális alkotásokat, hanem csak átveszi az elitkultúra termékeit.

Láthatjuk, hogy a népi kultúra értelmezése a történelem keretein belül, elmúlt korok társadalmi osztályaihoz kötődik. Problémát okozhat, ha a fenti fogalmakat napjainkra szretnénk alkalmazni. Ha a népi kultúra említett kritériumai alapján vizsgálódunk, jól láthatjuk, hogy saját kultúrkörünkben nem igazán találunk tisztán szóbeliségen alapuló, szóbeli úton hagyományozó, tradicionális közösségeket. Ma, az írni-olvasni tudás és a tömegmédiá elterjedésének köszönhetően mindenki hozzájuthat az információkhoz, aminek következtében a különböző társadalmi rétegek, az elit- és a paraszti polgári kultúra közt valamikor meglévő távolság csökkenni, a határvonalak pedig egyre inkább elmosódnak. Hagyományos népi kultúrával ma tehát alig – szinte kizárólag a peremvidékek elzárt közösségeiben – találkozhatunk. Ennek tudható be, hogy a „népi kultúra” kifejezés mellett megjelent egy hasonló, ám teljesen új jelentéssel bíró fogalom, a populáris kultúra.

A populáris kultúra fogalmának több értelmezése létezik. Egyrészt lehet a népi kultúrának a szinonimája, azaz a mindenkori paraszti és polgári kultúrára alkalmazható, gyakorlatilag a népi kultúra új megnevezése. Eszerint a populáris jelző a latin *populus* kifejezésből eredeztethető, populáris kultúra tehát az ókor óta mindig is létezett. Problémát jelent ez esetben viszont a fogalom alkalmazása napjaink kultúrájára. Látható ugyanis, hogy ez az értelmezés az alá-fölérendeltségi viszonyon alapuló társadalomra használható leginkább, ennél fogva nehezen válaszolható meg, hogy kít tekintünk ma *populus*nak? Általánosan elfogadott, hogy ebbe a tág fogalomba soroljuk a „paraszti kultúra” mellett a városi polgárságnak a nem a „magas kultúrába” tartozó megnyilvánulásait, ám a *populus* szó magyarázatát ez nem adja meg.

A fogalom másik értelmezése szerint a populáris kultúra kialakulása a 20. századhoz köthető, azon belül is az 1920–1930-as évekhez, a tömegmédiák (rádió, mozi, televí-

zió) kialakulásához és rohamos gyorsasággal való elterjedéséhez. A populáris kultúra emiatt több területen is élesen szemben áll a hagyományos „népi kultúra”-értelmezéssel. Egyrészt az említett médiumok új információforrást jelentenek, így már nem kizárólagos az élőszóban történő, orális ismeretszerzés és hagyományozás, hanem egyre inkább súlyát, szerepét veszítve van jelen az írott- és elektronikus sajtó híreivel szemben. Az oralitás háttérbe szorulásának egyenes következménye, hogy megszűnik a preventív közösségi cenzúra is. Az információk, a „tudás” előre megszerkesztetten és szűrten kerülnek az egyénekhez, ami egyben azt jelenti, hogy erőteljesen behatárolt már az is, hogy mi juthat át ezen a szűrőn. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy az emberek gépiesen befogadják a tömegmédiák üzeneteit és válnak ezáltal irányítható „marionettfigurákká”, hanem azt, hogy a média egyre hangsúlyosabban van jelen a kultúrában információforrásként és gondolkodást befolyásoló tényezőként. Az orális úton történő folyamatok emellett megmaradnak – és vélhetőleg, remélhetőleg mindig is létezni fognak –, ám működésük, szerkezetük megváltozik. Egyre több témát kölcsönöznek a parasztházakba és polgári otthonokba egyaránt bekerülő rádió- és televíziókészülékekből, (bulvár) sajtótermékekből. Emiatt nevezhetjük a médiát a mai társadalmak „elektronikus folklórjának”, hiszen „ugyanúgy orientálja, informálja, szórakoztatja, szabályozza, kritizálja, motiválja az embereket, mint az orális folklór”. (CSÁSZI L. 2002. 13.) A média az információközlés közben arra készíti közönségét, hogy bizonyos szemlélettel lássa, olvassa és értelmezze a híreket. A külső világ tükrözése mellett egyre inkább központi szerepet játszik a világ természetének, értékrendszerének megalkotásában. (O’SULLIVAN–DUTTON–RAYNER 2002. 147.) Napjaink populáris kultúrája tehát a tömegmédiák hatása alatt áll. E tekintetben az írott és elektronikus média hasonló szerepet tölt be ahhoz, amit a középkor népi kultúrájában az egyház töltött be. „A közösségi életnek és szellemnek hosszú évszázadokon keresztül legfőbb mértéke s forrása a vallás volt, vagyis az a magatartás, amely az embersors kérdéseit és feladatait végső fokon megszabta vagy legalábbis irányította.” (BALINT S. 1987. 9.)

Felmerülhet azonban a kérdés, hogy mindaz, ami a médiából kerül be a hétköznapi világba és megjelenik mindennapjainkban, a gondolkodásban vagy akár a divatban, nevezhető-e egyáltalán folklórnak? Úgy gondolom, hogy amennyiben ott elfogadottá, beágyazottá válik, majd hagyományozódik, mindenképpen a folklór fogalmához kell hogy tartozzék. Ezek a jelenségek, történetek, sztorik ugyanis már eltérnek az eredeti, hivatalos verziótól, már variálódnak, variánsokban élnek tovább, immár a szóbeliség keretei között. A médiában olvasott, látott, hallott hír tehát az első változat – gyakran ennek sincs egyetlen, hivatalos változata – ami folklorizálódhat, azaz a média maga is része a populáris kultúra folklórjának.

Láthatjuk, bőven van még teendő és bőven van terep a néprajztudomány számára. Átalakult a mindennapi életünk, életmódunk, szabadidő-eltöltésünk, és átalakultak az igényeink is. A „hagyományos” módszerek, témák mellé újak, mások emelkedtek fel. A népi kultúra sokáig használt értelmezése már csupán a múltra alkalmazható, hiszen a társadalom átalakulásának következtében megszűnőben van az egymástól jelentős távolságra lévő paraszti – polgári – elit elkülönülés. A tömegmédiák elterjedésének következtében mindenkire eljuthatnak a hírek, információk, megjelent a populáris kultúra. Ránk vár a feladat, hogy megbirkózzunk vele.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BÁLINT Sándor

1987 A magyar vallásos népelet kutatása. Vallási néprajz 3. (Szerk. Dankó Imre, Küllös Imola)
Budapest

BAUSINGER, Hermann

1995 Népi kultúra a technika korszakában. Budapest

CSÁSZI Lajos

2002 A média rítusai. A kommunikáció neodurkheimi elmélete. Budapest

KLANICZAY Gábor

2003 Ellenkultúra a hetvenes-nyolcvanas években. Budapest

O'SULLIVAN, Tim – DUTTON, Brian – RAVNER, Philip

2002 Médiaismeret. Budapest

